

ces Facult: in Al: Aca: Olomuc: studiosum, / eiusdem Reuerend: D. clientem. / OLOMV-TII. / Typis Georgij Handelij. / Anno: M. D. XCIX. — **Alb:** Epigramma. (12 soros hexameter). — **A2a-C1b:** Panegyricion. — **C2a:** Epigramma post captum recuperatumq Jaurinum primus episcopus (7 soros disztichon). — **C2b:** üres. (A kiadvány mikrofilmje az MTA Irodalomtudományi Intézetének Eötvös Könyvtárában található. Jelzete: MFC 28.)

V. KOVÁCS SÁNDOR

Kétes provenienciájú Bethlen Miklós-művek. Az *Önéletírás*, az *Imádságoskönyv*, a *Sudores et Cruces*, a *Moribunda Transylvania*, a *Penetralia*, az *Olajágot viselő Noé galambja*, a jóformán ismeretlen, csupán két lapnyi töredékben fennmaradt *Corona muralis*, az *Apologia Ministrorum*. . . és számos más tervezet, beadvány mellett a szakirodalom egybehangzóan Bethlennek tulajdonítja *Austriaca Austeritas*, az *Austriacae Austeritatis Continuatio*, és az *Austriacae Austeritatis, ejusdemque Continuationis Confirmatio* című, névtelenül, illetve álnevével és hamis helynévvel megjelentetett politikai célzatú röpiratokat.¹

A kor e három legismertebb publicisztikai művének szerzőjét megnevező írások jól megfigyelhetően egyetlen közös forrásra nyúlnak vissza: Szabó Károlyra. Ő volt az, aki bizonyító szó, alapos indok és félreérthetetlen korabeli utalás nélkül leírta az *Austriaca Austeritas*-ról és folytatásáról: „A könyv névtelen szerzője Bethlen Miklós.”; a *Continuationis Confirmatio*-ról: „Az álnevű szerző Bethlen Miklós.”

Ha a hozzáférhető példányokat szemügyre vesszük, nem találunk olyan külsődleges jelet, possessor-bejegyzést, marginális jegyzetet, amely a szerző kilétéről tanúskodna. Valószínű, hogy Szabó Károly is kizárásos alapon próbálta a szerzőt megállapítani, s Erdélyben Bethlen Miklós volt számára az egyetlen olyan kiművelt emberfő, jó tollú publicista, akit a szerzőséggel meggyanúsíthatott. Hogy vélekedése milyen szilárd talajra épült, szemléltetően mutatja a *Falsitas toti mundo detecta*² c. vitairat, amit — Szabó szavait kölcsönözve — „legnagyobb valószínűséggel” ugyancsak Bethlen írt. E mű szerzőjének kilétét azonban éppen Bethlen Miklós fedte fel számunkra az *Önéletírása* lapjain:

„Még én külön írtam vala Heidelbergába Joachimus Camerarius, és több, az elector körül lévő jó uraimnak, és az én praepceptorimnak a professzoroknak, adjungálván az akkor Bársony püspöktől Magyarországbán kibocsátott »Veritas toti mundo declarata« nevű könyvecskét cum refutatione Joannis Pósházi sub titulo: »Falsitas toti mundo detecta«, még holmi ahhoz tartozó maradékokkal.”³

E levélküldése 1672-ben történt, mely évben Pósházi műve is napvilágot látott, s a „holmi ahhoz tartozó maradékok” talán az 1672-ben egy kötetben kibocsátott *Austriaca Austeritas* és az *Austriacae Austeritatis Continuatio* lehetett.

¹ RMK II. 1293., Kolozsvár, 1672., illetve RMK II. 1319. Kolozsvár, 1673. — Bethlen szerzőségét nem kérdőjelezi meg *A magyar irodalom története* II. 344. (Bp. 1964.) sem; itt az a tévedés, hogy az *Austriaca Austeritas* jelent meg Justus de Palma Florentinus álneven, holott ez a munka anonim jelent meg. — Legújabbban a VARGA Imre által kiadott *A kuruc küzdelmek költészete* (Bp. 1977.) c. kötet jegyzetei foglalkoznak az *Austriaca*-sorozattal. A röpiratokhoz írott latin *versek* szerzőségét nem látja Varga Imre bizonyítottának, magukat a szövegeket ő is Bethlentől eredezteti. (753., 758.)

² RMK II. 1295.

³ BETHLEN Miklós *Önéletírása*. I. 261. Bp. 1955. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: V. WINDISCH Éva. E kérdéshez lásd még: ZOVÁNYI Jenő: *Bársony György cáfolói*. MKSz 1930. 293.; ESZE Tamás: *Bársony György „Veritas”-a*. ItK 1971. 667–693. Téves Köpeczi Bélának az a hivatkozása, mely szerint „Esze Tamás bizonyította be, hogy Szatmárnémeti Mihály, és nem Bethlen Miklós volt az első említett munka — t. i. az *Austriaca Austeritas* (J. J.) — szerzője.” „Magyarország a kereszténység ellensége” — A Thökölyfelkelés az európai közvéleményben. Bp. 1976. 122.

Kérdés, ha Szabó Károly e könyvnel ily nyilvánvalóan tévedett, nem tarthatjuk-e joggal ugyanilyen megalapozatlannak azonosítását az *Austriaca*-sorozat esetében is. Ítéletét az utókor kritikátlanul átvette, s Lukinich nyíltan célzatos Bethlen család-monográfiája már magától értetődő természetességgel veszi fel Bethlen művei közé a felsoroltakat.

„Bethlen Miklóst megbízták egy röpirat megszerkesztésével, melynek álnéven s esetleg hamis nyomdahely-feltüntetéssel kellett megjelennie, hogy minden sérelmet takargatás nélkül feltárhassanak benne anélkül, hogy ezért akár a porta, akár a bécsi udvar magyarázatokat kívánhatna a fejedelmi udvartól.”⁴

Lukinich szerint a külföldi közvélemény tájékoztatása végett — s a protestáns fejedelmeknek el nem küldött levelek helyett — így jött létre az *Austriaca Austeritas*. Majd 1672-ben újabb röpirattal jelentkezett Bethlen, az *Austriacae Austeritatis Continuatio*val, amely az I. Lipót és kormánya foganatosította megtorló, protestánsüldöző intézkedéseket volt hivatva előszámlálni.

Szabó Károllyal ellentétben Lukinich Imre viszont már úgy tudja, hogy Bethlen e műve befejeztével téteti kritika tárgyává Bársony György művét Pósházi Jánossal (*Falsitas toti mundo detecta*). E tény azonban még inkább felerősíti kételyeinket. Ugyanis ha a rendkívül felkészült, széles látókörű, erősen polemizáló hajlamú Bethlen írta az *Austriaca Austeritast* és folytatását, akkor a legkézenfekvőbb az lett volna, ha vitapartnere állításait cáfolva önmaga korábbi állításait védelmezte volna, s nem mással végezteti el a nagy anyagismeretet kívánó munkát.

1672. január 27-i, Teleki Mihályhoz intézett leveléből kiviláglik, hogy Bethlen jól ismer-te az *Austriaca Austeritast*. Sőt, amennyiben az alábbi kiemelt sorok az *Austriacae Austeritatis Continuatio*ra vonatkozathatók, talán a folytatására is vállalkozott:

„Minap újabb formába megírást ismét az leveleket oda fel, de az urak azt találták, a kik Csenádon együtt voltak, hogy sem instructiot, sem azt az levelet fejedelem pecsétí és subscriptioja alatt nem bátorságos felküldeni, *hanem in forma libelli kell egy írást csinálni és az Austriaca Austeritáshoz alkalmaztatni és simplex credentia mellett felküldeni. Immár most ismét azon dolgozom, az mennyire én tőlem lehet, ugyan derekast akarék írni, úgy hogy ha az fejedelem nem küldi is, nyomtassák ki.*”⁵ (Kiemelés tőlem: J. J.)

Bethlen szerzőségét sugallja az is, hogy öt évvel később is úgy ír az *Austriaca Austeritas*-ról és a *Confirmatio*ról, mint amelyek szerzőjét nem ismeri, s érdekes, hogy ilyen vonatkozásban a közbülsőt, az *Austriacae Austeritatis Continuatio*t nem említi. Bár eléggé furcsa, hogy 1677-ben — tehát majd másfél évtized múltán — beküld érte Kolozsvárra, és nem tud belőle példányt szerezni.

Teleki 1677-es Magyarországra való készülétekor szeretné segítségül hívni Bethlen Miklós pennáját: kiindulását megideologizáltatandó. Bethlen válasza fennmaradt, s némiképp eligazít a röpiratokhoz való viszony kérdésében. Bethlen okmányok, dokumentumok nélkülözhetetlenségét jelzi, mert

„Ezek nélkül fundamentomos Manifestumot nem tudom, mint írnak, ha ezek meghvolnának, enis fel merném kötni a pennát, ugy hiszem Faigel Peter Uram, vagy Apátzai Thamás Uram mind ezekbe sokat conferálhatna, mert az mint kgd mondá, hogy az Austriaca Austeritasbol vehetni, igaz dologh, hogy onnét vehetni, de nem szintén annyit, az mint én szeretném, más az nem tudom, ha tsak áltomba láttame, de ugy tettzik azt az Austriaca Austeritást refutalták, azis ighen kevantanék nékem, hadd latnám, ha nyule? vagy

⁴ LUKINICH Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Bp. é. n. (1927) — Ehhez a megállapításhoz bizonyára alapul szolgált Ráth György nyilatkozata is, aki a tulajdonában levő 1671-es *Austriaca Austeritast* egyenesen „Bethlen Miklós Kolozsvárt megjelent híres röpiratának” nevezi. MKsz 1892—93. 232—233.

⁵ TELEKI Mihály *Levelezése*. VI. 36. Szerk. GERGELY Sámuel, Bp. 1912.

medve, mert kivált abba nagy scrupulust látok, hogy az mint az Austeritásba folio penultimo az vagyon írva, toties immunis Statuum Regni in suum Regem insurrectio <esse posset> etiam armata esse posset, ezt én nem tudom, honnet citalta az Author, mert szorol szora ilyen formánn én ezt nem tudom hogy olvastam volna, ha kgd tudná, hogy ki írta azt az Austeritást, igazittana reá, hadd vennem Censuráját, mert el hiszem az a betsülletes ember az dolgokban versatus lehet; semmit penigh ollyat nem szeretnem írni affélebe, az melylyet helyesenn refutálhassanak.”⁶ (Kiemelés tőlem: J. J.)

Bethlen e levele szerint tehát nem ismeri az *Austriaca Austeritas* szerzőjét, amit elhihetünk neki, hiszen kellett olyan taktikai érzéssel rendelkeznie, hogy a mű szerzőjeként ezt a kérdést ilyen formában ne tegye fel az erdélyi minden titkok tudójának, Teleki Mihálynak.

Alig két hét leforgása után újból érinti a témát:

„Szent Peterről haza iövénn, küldöttem vala bé Kolosvárrá az *Austriaca Austeritas* Refutatioja, Continuatioja, és Confirmatioja után, az többit ugyan nem kaphattam, hanem ez utolsot, de ugy látom hogy emberségnessen oda nyomitotta az pennát, a ki írta, nemis látom szükségnessen hogy sem én sem más affele Manifestum írásba faraddgyon, mert ott elégghé megh volna az Ügy oltalmazva írással, tsak immar lehetne fegyverrel”...⁷

Ellene szól a röpiratok Bethlen-művek közé sorolásának az is, hogy a fogságban levő, önéletíró Bethlen, aki az üldözött protestáns prédikátorok védelmében írott apológiáját fő műve lapjain számon tartja, említi, hivatkozik rá — sehol sem utal a tárgyalt háromra. Nem tulajdonítja őket Bethlennek az „Erdély Solonja” munkásságát fölöttébb jól ismerő Bod Péter sem.

Bethlen Miklós szerzősége ellen tanúskodik még, hogy bár álnéven írta a *Columba Noét* — szerzőségéről árulkodik azonban „védjegye”: „az kigyó czimere alatt” nyomtatott ki műve. Ezzel a kortársak számára, nyílt titokként, egyértelműen kijelölte a szerzőt. A Bethlen család címerében volt az a kigyó. Az *Austriaca*-sorozat esetében még a közösségi tudás sem segít, az OSZK RMK II. 1293 possessor-bejegyzése csak annyit árul el: „Auctorem agnoscit comitem Toeckely”.

Az eddigiek summázataként elmondható, hogy

- a) az *Austriaca Austeritas* anonim szerzőjét nem sikerült mindeddig azonosítani. Bethlen megjegyzéséből arra lehet következtetni, hogy még 1677-ben sem tudja e mű írójának nevét.
- b) Bethlen az *Austriacale Austeritatis Continuatio* megjelenési évében ír, és kinyomtatni szándékozik egy, az Austeritáshoz „alkalmaztatott” művet. Ez, akár Bethlen egyéni munkája, akár alapanyag más számára, feltételezhetően azonos az *Austriacae Austeritatis Continuatio*val.

De még mindig hátra van a kérdés, hogy ki bújik meg a Justus de Palma álnév mögött, azaz: ki a *Continuationis Confirmatio* létrehozója. Érzésem szerint Bethlen hivatkozásakor kitűnik, hogy e mű szerzőjét ismeri, jó véleménnyel van róla. A *Continuationis Confirmatio* szerzőjét nem nem tudja, hanem nem akarja megnevezni: „emberségnessen oda nyomitotta az pennát a ki írta”.

Hogy ki volt ez a literátor, azt az alábbiakban próbálom felvázolni. Ha a *Falsitas toti mundo detectáról* kétséget kizáró bizonyossággal tudjuk, hogy Pósa-házi János írta, és ismerjük az ő kemény harcokban-polémiákban edzett Ausztria- és katolicizmusellenes tollát, feltételezhetjük, hogy az *Austriaca Austeritast* — és így közvetve vagy közvetlenül

⁶ 1677. júl. 24. OL P 1238, Teleki Mihály-gyűjtemény, 1677.

⁷ 1677. aug. 8. uo.

akár — a *Falsitast* is visszautasító *Evisceratio*⁸ hatására újfent tollat ragadott, s így született meg, Justus de Palma, Florentini álnév alatt a *Continuationis Confirmatio*. Bethlen sugalmazása természetesen ezúttal sem kizárt.

A *Continuationis Confirmatio* esetében az álnévből kell kiindulnunk. Póсахázi több polemikus iratában élt az álnév adta rejtezési lehetőséggel. Lehetőleg úgy azonban, hogy neve az értők előtt mégse maradjon titokban. Nevének kezdőbetűit jelölte meg az „Egy Pozsonyból repült huroló bagolynak megmellyesztése” c. munkája *Janus Philaethus Hydropolitanus* álnévben.⁹ Bizton mondhatjuk, hogy ugyanez a J. P. bújlik meg a Justus de Palma álnévben is. De a Palma név tovább analizálható. Jelentésének megfejtése azért okozhatott eddig nehézséget, mert értelmet, sőt szimbolikus jelentéstöbbletet tulajdoníthattak neki. A PALMA azonban mozaikszó, megfejtését maga Póсахázi adja meg az Eszéki István könyvéhez frott üdvözlő sorainak aláírásában: *Johannes Posaházi, Art. Lib. Mag.*¹⁰

Tehát az *Austriaca*-sorozat legutolsó darabjának szerzőjét név szerint ismerjük, s az nem Bethlen Miklós. Ezen a nyomon elindulva kellene most már *komplex* módon végzett elemzéssel e kérdésben a végső szót kimondani. Magam a röpiratok szerzőségének problematikáját e keretek között nem kívánom, s nem is tudom megoldani. A revideálás szükségességét szerettem volna jelezni, s rámutatni arra az értelmiségi körre, mely talán Bethlen Miklós köré szerveződött, s feladatának a publicisztikai hon- és hitvédelmet tekintette. Hogy pontosan kik lehettek Bethlen támaszai, nem tudjuk, de talán nem tévedünk nagyot, ha elsősorban Póсахázi Jánosra vagy a Bársonyt ugyancsak cáfoló Szatmárnémeti Mihályra gondolunk, de érdekes adat Fajgel Péter és Apáczai Tamás levéلبeli említése is. S bizonyára az sem véletlen, hogy éppen Eszéki István könyvében leplezi le magát Póсахázi az utókor előtt.

E részdolgozat célja inkább az volt, hogy a Bethlen-életműből kiválogassa azokat, amelyek bizonyíthatóan nem az ő munkái. *Szövegen kívüli* indítékok alapján próbáltam megkérdőjelezni azt a — kellően 300 év után sem bizonyított, s ekként nem is cáfolt — állítást, miszerint az *Austriaca Austeritas*, az *Austriacae Austeritatis Continuatio* s az *Austriacae Austeritatis, ejusdemque Continuationis Confirmatio* anonim, majd magát álnévvel leplező szerzője mögött egyaránt Bethlen Miklóst kell keresnünk.

JANKOVICS JÓZSEF

Néhány impresszum nélküli lőcsei nyomtatvány megjelenési idejének meghatározása. A lőcsei Brewer-nyomda, amely a XVII. században a kiadványok számát tekintve Magyarország legtermékenyebb műhelye volt,¹ számos könyvet jelentetett meg pontos impresszumadat nélkül. Helymegjelölés nélkül láttak napvilágot például ebben a protestáns műhelyben egyes katolikus szellemű könyvek; időmegjelölés nélkül — hogy hosszabb időn keresztül eladhatók legyenek — főleg széphistóriák. Aprólékos, körültekintő munkát igényel nemcsak ezeknek a nyomtatványoknak, hanem az előkerült töredékeknek a meghatározása, időrendi elhelyezése is. A betűtípus-kutatás módszerével vizsgálva a Brewer-

⁸ HARSÁNYI István Az „*Evisceratio*” c. *vitairat* eddig ismeretlen szerzője és magyar fordítása c. dolgozatában átveszi Szabó Károly tévedését, s úgy ítéli meg, hogy „Enyedi vitairatára írta feleletül gróf Bethlen Miklós álnév alatt az *Austriacae Austeritatis, ejusdemque Continuationis Confirmatio*.” MKsz 1922. 224.

⁹ ZOVÁNYI Jenő: *Egyháztörténeti Lexikon*. Bp. 1977. 483.

¹⁰ *Diarium theologicum* . . . Kolozsvár, 1675. RMK II. 1359.

¹ FITZ József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Bp. 1959. 154.